

**ГЕРОЇЗМ В ЕТИЧНОМУ ТА ЕКЗИСТЕНЦІЙНОМУ ВИМІРАХ
У ФІЛОСОФІЇ МИРОСЛАВА ПОПОВИЧА**

Найстрашніше не страждання саме по собі,
а млявий сон душі, інертність до радості
й страждання, нерозрізняваність
добра і зла – огидний духовний хаос.
Мирослав Попович

Сьогодні однією з найактуальніших соціально-філософських проблем, у розумінні яких важко відділити політичну злободенність від наукової актуальності, є проблема героїзму. Українські революційні події листопада 2013 – лютого 2014 років, анексія Криму та розпочата Росією війна на Сході України довели, що героїзм не є «поняттям минулого століття», таким, що вийшло із вжитку, не є виключно філософською категорією, а має місце в житті сучасного українства.

Однак зміст понять «героїзм», «герой» та похідних від них залишається невизначеним остаточно і сприймається людиною та суспільством неоднозначно: від негативної девіації до найвищого піднесення духу. Власне тому проблема героїзму потребує глибокого, всебічного вивчення, що є можливим виключно у просторі філософської рефлексії. Продуктивна ж розробка філософії героїзму можлива лише за умови опертя на світову та вітчизняну філософські традиції, що так чи інакше дотичні до предмета дослідження. Теоретико-методологічний аналіз джерел, які створюють певне підґрунтя власної концепції, завжди пов'язаний з авторським вибором, який повинен враховувати як історико-філософський аспект, так і сутнісний, смисловий. У даному контексті вважаємо доречним звернення як до європейської філософської традиції, так і до вітчизняної.

Зауважимо, що проблема героїзму є предметом філософських досліджень з античної доби до сьогодення і привертала увагу таких філософів, як Аристотель, Августин Блаженний, Дж. Бруно, Р. Декарт, І. Кант, Г. Гегель, Ф. Ніцше, Х. Ортега-і-Гассет, Дж. Кемпбелл, К.-Г. Юнг, П. Сорокін, Т. Карлейль, К. Леві-Строс, Л. Гумільов, С. Булгаков, М. Фуко, М. Бланшо, Ж. Дельоз та ін.. У створенні підґрунтя філософії героїзму суттєвим є доробок українських мислителів, а саме: Г. Сковороди, М. Грушевського, П. Юркевича, О. Кульчицького, Д. Донцова, В. Липинського, Т. Шевченка, І. Франка, Л. Українки, письменників-шістдесятників та ін.. В українських традиціях «бути героєм» означає бути вільним, відповідальним, чесним, порядним, жертвним в ім'я найвищих людських ідеалів. Саме така парадигма представлена в розмислах С. Кримського, В. Табачковського,

В. Малахова та М. Поповича. Вивчення філософського спадку Мирослава Поповича в контексті окресленої проблеми і є метою даної статті.

Наголосимо, що окремих праць, присвячених філософії героїзму в доробку М. Поповича немає. Однак українська історія, а особливо події останніх чотирьох років життя мислителя, спонукали його до роздумів на цю болючу відтепер тему. Адже, як він зауважує: «Як тільки почався Майдан, почуття обов'язку громадянина Поповича зразу ж мене туди привело. Я був там досить часто впродовж усього періоду, поки він стояв» [2, с. 307]. У розмислах щодо сенсу подій в Україні, ролі людини, її перспектив Мирослав Попович послідовно дотримувався і відстоював гуманістичні цінності, світогляд гуманізму, який «виходить із уявлення про людину як вищу й абсолютну цінність» [3, с.6].

Серед багатьох філософських аспектів феномену героїзму, а саме: онтологічного, гносеологічного, праксеологічного, екзистенційного та етичного, М. Попович більшою мірою торкається останніх. Власне етичний та екзистенційний виміри героїзму, на нашу думку, і є вихідними у розумінні його сутності й сенсу. Особливості екзистенційного підходу полягають у тому, що життя людини розглядається як складний діалектичний процес вирішення внутрішніх протиріч особи, суперечностей між потребами і можливостями, бажаним та дійсним, свободою та необхідністю, сутністю та існуванням, знекоріненістю та потребою вкорінитися у локальному та онтологічному смислах [8]. Зрозуміти перспективи та межі життєтворення особистості можна лише за допомогою осягнення драматичності життя, духовної роботи, «граничних ситуацій» (К. Ясперс). Такі ситуації – це важливі, доленосні моменти в житті людини, локальні або глобальні антропологічні катастрофи, коли буття вже не є грою, коли «дихає ґрунт і доля» [10], і саме вони спрямовують людину до героїчних вчинків. Важливо підкреслити, що поняття «гранична ситуація» використовувалось в екзистенціальній філософії переважно стосовно окремого «закинутого у світ» індивіда, що опинився в умовах життєвої кризи. Проте на початку ХХІ ст. дане поняття можна застосовувати і для характеристики групи, народу, певної держави або навіть людства загалом. Допомогти людині можуть цінності та пріоритети, на які ми спираємося, розбудовуючи своє життя. Власне стиль життя, ціннісна ієрархія разом утворюють так звану «екзистенційну стратегему» (Ф. Лазарєв) буття особи, що не обирається раз і назавжди. Будучи відкритою для реалізації різноманітних можливостей, людина не може обрати один-єдиний спосіб самореалізації. Вибір людини – це завжди ризик, адже можливість самій визначити своє життя або йти за зовнішніми орієнтирами не гарантує досягнення автентичного, справжнього буття. Людина може адаптуватися до соціальних умов або виражати протест неприйнятним зовнішнім формам, реалізуючи власний життєвий проект, що обирається у процесі переживання граничних ситуацій та досвіду саморефлексії.

Особистий вибір типу взаємодії людини та соціуму може або сприяти прийняттю рішень, що ведуть до героїчного вчинку, або навпаки – до пасивності. Власне самовизначення може протікати спонтанно або виважено, розсудливо. Однак, як правило, в момент здійснення героїчного вчинку, людина діє скоріше спонтанно, підсвідомо орієнтуючись на свою моральність, на вищі цінності буття, що й підтверджує досвід учасників Революції Гідності.

Як бачимо, екзистенційний аспект невіддільний від етичного, адже героїзм як складний соціокультурний феномен співвідноситься з екзистенціалами свободи, відповідальності, жертвності, честі й гідності. Дослідження героїзму не тільки як екзистенційної проблеми, а й як етичного феномену, дозволяє нам піднятися на якісно новий рівень його осягнення. Власне ці аспекти яскраво представлені у філософському доробку М. Поповича.

Екзистенційний підхід до вивчення феномену героїзму, започаткований С. К'єркегором, є спробою усвідомити сутність героїчних дій з позиції діючої особи – героя, позаяк героїчна дія виростає із свободи екзистенції. Образ героя, за К'єркегором, визначається через іманентну дію, через самореалізацію, вибудовування власної індивідуальності [1]. Одночасно герой не замкнений у собі, відкритий і створює можливості самостійного поставання іншої індивідуальності як носія свободи.

Зауважимо, що свобода в системі цінностей особистості посідає чи не найголовніше місце. В історії філософії свободу визначали неоднозначно: як моральну необхідність детерміновану розумом; як усвідомлену необхідність; як творчість або як дещо ірраціональне; як свободу свідомості по відношенню до фізичного буття; як вихід за кордони одновимірності тощо. Тобто у феномені свободи іманентно присутнє протиставлення тиску соціальності.

Реалізація права на свободу породжує і проблему відповідальності. Адже, за Ж.-П. Сартром, «...екзистенціалізм віддає кожній людині у володіння її буття та покладає на неї повну відповідальність за існування» [6, с. 323]. Сама природа героїзму пов'язана з готовністю взяти на себе відповідальність, яка набагато вище звичайної людської норми, сил та можливостей звичайної людини. Цінність героїчного вчинку завжди тим вища, чим складніші перепони та чим успішніше вони долаються, чим більше людина проявить волі, наполегливості, уміння та мужності, щоб виконати свій моральний обов'язок. Перемога над страхом, над нерішучістю, усвідомленням власної слабкості та безпорадності формує та загартовує героїчну особистість.

У сучасній етиці відповідальності та у комунікативній філософії відповідальність набуває онтологічного значення як смисл істинного людського буття і передбачає зв'язок зі свободою, поєднання суб'єктивного (екзистенціального) та об'єктивного (соціокультурного)

змісту буття людини і світу, врахування психологічних аспектів здійснення акту вибору; зняття будь-яких містифікацій, надмірної соціалізації та суб'єктивації поняття і проблеми відповідальності. Саме за таких умов людина як відповідальна особа і забезпечує збереження своєї власної свободи і суверенності.

Розмірковуючи про феномен свободи в контексті проблеми героїзму, М. Попович робить висновок про те, що героїзм можна зрозуміти виключно як прагнення до ідеалу свободи. Власне свобода і відповідальність є вихідними точками і рушійною силою героїв, на думку М. Поповича. Боротьба за свободу «як протилежність різних видів залежності є виявом сил індивіда, що штовхають його вгору», до високості, героїчності духу. У той же час свобода означає «буття у світі своїх» і «вимагає ідентичності» [3, с. 134]. Таке розуміння свободи запобігає трактування її як свавілля, а пов'язується з інтересами певної спільноти. Звідси ж слідує розуміння екзистенціалу «відповідальності» як того, що знаходиться між свободою і примусом: «...Що ближче відповідальність наближається до свободи як результат особистого вибору, і щодалі вона віддаляється від примусу, тим вищим є цивілізаційний рівень суспільства» [12, с. 201].

Окрім свободи і відповідальності, безпосередньо пов'язані з феноменом героїчного поняття «гонор», «честь» і «гідність». М. Попович підкреслює необхідність розвитку чутливості до їхньої втрати. Адже десятиліття перебування в радянській системі призвели до відчуття безвиході й байдужості у більшості людей старшого покоління. Проте власне «шляхетський гонор відіграє велику роль не тільки у становленні державності, а й у формуванні почуття гідності» [2, с. 309]. В одному з інтерв'ю, Мирослав Володимирович наводить приклад Леонарда Нельсона, який «у 20-х роках ХХ століття за допомогою законів логіки довів, що людина може бути повноцінною і почуватися щасливою лише після усвідомлення власної гідності. Леонард Нельсон і його послідовники наголошують – і відповідальність, і проактивність, і відчуття внутрішньої довершеності є можливими лише після усвідомлення людиною власної гідності. Саме з гідності «можна вивести» хоробрість, совість, чесність. Це захоплююча робота для кожного з нас і це те, що може надати сенсу нашому існуванню»[12]. Недаремно у назві подій зими 2013-2014 рр. присутнє слово «гідність». Більше того, М. Попович впевнений: «Якщо ми втрачаємо гідність, то ми вимираємо. Якщо, незважаючи ні на що, триматимемося своєї гідності, то ми переможемо» [12]. Поняття гідність та героїзм фактично ототожнював і Д. Юм: «Все, що ми називаємо героїчною звитягою і чим захоплюємось як величчю і піднесеністю духу, є не що інше, як спокійна і твердо обґрунтована гордість та самоповага» [11].

Зберегти гідність, на думку Поповича, людина може у будь-якій ситуації і тільки тоді вона буде вільною. В історії було безліч періодів, коли життя людини, її гідність нічого не

важили, однак «сама людина, її гідність була, є і залишається домінантою справжнього прогресу історії» [5, с. 240].

Героїзм, впевнений М. Попович, породжує й ще один феномен – жертвність, без якої важко уявити героїчний вчинок. Проте філософ бачить у цьому й певну небезпеку, адже «...людина може віддати своє життя й водночас забрати життя заради якихось високих цілей. Благородні, прекрасні люди героїчної внутрішньої будови, самовіддано жертвуючи своїм життям, можуть бути страшними у своєму прагненні добитися щастя для всіх, можуть зробити це так, що всім буде горе. ...Не можна прощати людині все лише тому, що вона жила для інших. Це може бути ознакою страшного фанатизму, не безпечнішого, аніж короткозорий егоїзм і пристосуванство» [12]. З іншого боку, осмислюючи трагічну сторону героїчного вчинку, муки, які приймає герой, М. Попович підкреслює, що страждання не може вбити людину, якщо вона має внутрішню красу і силу Прометея.

Крім того, герой, як правило, не усвідомлює в момент здійснення героїчного вчинку ризику і небезпеки. Так З. Фрейд підкреслює: «... Несвідоме в нас не вірить у власну смерть. Воно змушене поводити себе так, наче ми безсмертні. Може, у цьому і полягає таємниця героїзму» [7, с. 141]. Філософ припускає, що людина більше цінує інші загальні чи абстрактні цінності, ніж власне життя. Підтвердженням такої думки є історія людства, насичена війнами, революціями, під час яких «...частіше ми стикаємося з імпульсивним чи інстинктивним героїзмом» [7, с. 150]. Таке ставлення до смерті властиве, на думку Поповича, українцям, багато хто з яких «жив – можливо, не усвідомлюючи цього – майже за Альбером Камю: смерті немає – забудьмо про неї!» [5, с. 241].

Героїчне передбачає вихід за межі відомого, захищеного світу, а сакралізація подвигу породжує ідею воскресіння героя, що надає особливої значущості героїчному діянню в межах соціокультурного поля та робить небезпечну справу можливою та бажаною, позбавляє страху та веде особистість до самовдосконалення. Масштаб же соціального визнання сумірний із соціальною значущістю утверджених подвигом цінностей і масштабом героїчної самопожертви.

Екзистенційний та етичний аспект феномену героїзму актуалізують і питання поставання героя. Відома усталена думка, що героями не народжуються, ними стають протягом життя. Дійсно, фізичне народження є лише початком життя людини, у процесі якого вона може стати нищою, взагалі не набути позитивних людських якостей або видатною, героїчною особистістю. За Е. Фроммом, людина повністю народжується до моменту смерті, але доля більшості людей трагічна: вони помирають, так і не встигнувши народитися. Тобто, героїчна особистість належить до тієї меншості, яка все ж таки змогла народитися не лише у фізичному плані, а й у духовному, моральному сенсі. Із цією думкою

цілком погоджується М. Попович, підкреслюючи, що «людина проходить багато народжень. І це цілком прозаїчна річ. Колись тебе струсоне якесь явище, яке ти побачиш або в якому візьмеш участь, - і ти зрозумієш, що жив неправильно» [13]. Дійсно, героїчний дух та найкращі якості героя проявляються в періоди потрясінь і втрат як безпосередньо для особистості, так і для суспільства, нації. Природа героїзму, як правило, пов'язана зі свідомим вибором особистістю власної долі та готовністю взяти на себе більші, ніж зазвичай, зобов'язання. Однак в деяких випадках героїчні дії невідрефлексовані, неусвідомлені: «Це інстинктивно. – каже М. Попович. – Люди потребують відчуття значущості, усвідомлення того, що вони теж долучилися, вони теж корисні у спільній боротьбі... З таких «самодіяльних» краплин утворювалося море народної психіки, але своєю чергою створювало загальний фон боротьби» [13].

Новітня історія України знову засвідчує піднесення героїчного, патріотичного духу українського народу. Відчуття небезпеки у власній державі, неповаги до людини, зневіри у правлячій еліті призвели до пробудження козацького духу, героїчних якостей українців. Події Революції Гідності та триваючої війни підтверджують високий героїчний потенціал української нації, який М. Попович пов'язує з козацькими традиціями, вважаючи, що власне вони залишили українцям прагнення до свободи: «Це прагнення більш сильне і при тому, може, більш спокійне, ніж дух Стеньки Разіна. І воно викристалізувалося у психологію козацтва, яка абсолютно несподівано змогла протриматися, вижити в російських трущобних умовах аж до наших днів» [2, с. 312]. Сам Мирослав Володимирович теж належить до козацького роду, адже його пращури з Борзненської сотні Ніжинського полку. Відчуваючи дух козацтва й усвідомлюючи його об'єднуючу силу, філософ визнає: «Якби не було козацтва, то не було б сьогодні хлопців на Донбасі, не біло б цього загального піднесення, готовності віддати все на світі заради волі» [2, с. 312]. Це в козацьких традиціях – здобувати волю «лише власною кров'ю, по-шляхетському».

Беручи безпосередню участь у Революції Гідності, М. Попович спостерігав, як Майдан породив свій тип героя: шляхетного духом, сміливого і скромного, який сам не вважає себе героєм. Витоки цієї героїки, на нашу думку, – і в об'єктивних, зовнішніх факторах, в історичній ситуації, і у сфері «внутрішнього», вони іманентні людини і ґрунтуються на онтологічній здатності вийти за межі даності, на іншу грань буття, на новий рівень духовності. Героїка Майдану сприймалася не як загроза небуття, а невід'ємна складова буття, на якій пунктиром позначені точки зламу. Героїзм на Майдані не був міфологемою як, наприклад, у радянські часи, а став нормою. Всі ті, хто перебував у вирі подій Революції Гідності, були готові до подвигу. Герой Майдану – народний герой – людина, яка, за Поповичем, не могла лишатися бездіяльною і тому діяла, яка гостро відчуває

несправедливість, різницю між добром і злом. Можна стверджувати, що це реальна особистість, існування і дії якої не обмежені темпоральними рамками однієї дії – подвигу. Дії цих героїв означають єдину можливість вирішення певної невирішеної проблеми, що виникла в суспільстві.

Мирослав Попович бачив, як на Майдан йшли люди різних національностей, «вони йшли за загальнолюдські цінності. Їх шанують не через національність, а тому, що в них було стільки цієї туги за справедливістю і свободою, що...нічого не прораховуючи, просто пішли туди без зброї, важачи власним життям... І тому цей рух не можна зупинити.» Найбільше, згадує філософ, його вражали очі людей: «У людей, яких я бачив там, внизу на вулиці, святості в очах було стільки, що ця святість неодмінно має бути передана, її не можна втрачати. ...Не можна зраджувати тих очей, не можна зраджувати святості. Наші нащадки забудуть, як все було, але це людське тепло ніколи не згасне». Не дивлячись на те, що події Революції Гідності оцінюють по-різному, М. Попович впевнений, що, якби його не було, не було Помаранчевої революції, то у нас в країні панувала би «брежнєвська епоха, тільки з кров'ю: «Ми підійшли до червоної риски і переступили через неї. Майдан – це був той момент переходу, який назавжди зробив нашу психіку здатною подолати мертвоїтну атмосферу, що її створює безмежна влада» [2, с. 312].

Трагічні події новітньої української історії, на думку М. Поповича, продемонстрували здатність людей на самовідданість та нечувану готовність до героїчного вчинку, до самопожертви задля побудови «суспільства з людським обличчям». Ці події мають для кожного свій смисл, але всім дали відчуття високого смислу слова «ми». «Наша війна справедлива не тільки тому, що вона оборонна і що вона захищає нашу землю. Річ у тому моральнісному змісті, який вона має від початку. Ми воюємо за свободу, наша війна – це продовження нашого Майдану» [4, с. 5].

Отже, рефлексія над екзистенційними та етичними підвалинами героїзму у філософській спадщині Мирослава Поповича підводить до усвідомлення її значущості та одночасно до визнання необхідності подальшого вивчення і теоретичного обґрунтування засад розв'язання досліджуваної проблеми як на соціокультурному, так і на особистісному рівні, та дозволяє запропонувати власне авторське визначення поняття «героїзм». Враховуючи багатосторонність та глибину останнього, необхідно окреслити принаймні три його виміри: по-перше, в онтологічному вимірі героїзм – це вираження іманентної сутності людини, покликаної до героїзму як до подолання тлінності тіла та утвердження безсмертя духа, це здатність особи або декількох осіб змінити життєву ситуацію, знаходячись на межі буття і небуття; по-друге, в екзистенційному вимірі героїзм – це найвища точка екзистенціювання, кульмінаційний момент життя людини, що може одночасно бути

трагічним і натхненним, це подолання обмежень, коли внутрішня сила, витісняючи інстинкт самозбереження та страх смерті, веде до творення суб'єктом самого себе; по-третє, соціально-філософський вимір дозволяє визначити героїзм як особливу форму людської поведінки та діяльності за конкретних історичних умов, коли ціною мужності й самопожертви, людина сприяє вирішенню критичної ситуації в житті спільноти, соціуму, держави, тим самим включаючись у формування змісту соціокультурного поля та сприяючи прогресу [9, с. 85].

Підсумовуючи, підкреслимо, що сам Мирослав Попович є справжнім героєм сучасності, взірцем високості духу, самовідданості, свободи, відповідальності й гідності, а його філософський спадок відзначається потенційним багатством смислів, глибиною, багатогранністю, що відкриває широкі можливості для його теоретичного осмислення та практичного дослідження.

Список літератури

1. Кьеркегор С. Страх и трепет. – М.: «Терра-книжный клуб», «Республика» 1998. – 384с.
2. Майдан від першої особи. 45 історій Революції гідності. – Київ : К.І.С., 2015. – 320 с.
3. Попович М. Бути людиною. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – 223 с.
4. Попович М. Війна і суспільство // Філософська думка, 2015. - № 1. – С. 5.
5. Попович М. Істина. Правда. Життя. Думки небайдужої людини. Збірник науково-публіцистичних статей. – Київ: Вид-во НАНУ, 2010. – 428 с.
6. Сартр Ж.-П. Бытие и ничто: Опыт феноменологической онтологии. – М. : Республика, 2000. – 638 с.
7. Фрейд З. Основные психологические теории в психоанализе, очерк истории психоанализа. – СПб.: Алетейя, 1998. – С. 124-150.
8. Цимбал Т. Буттєвісне вкорінення людини. – К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2005. – 219 с.
9. Цимбал Т. Формування українського пантеону героїв в контексті проблеми консолідації нації // Українознавчий альманах. Випуск 23. – К.: «Міленіум», 2018. – 170 с. – С. 81-87.
10. Ясперс К. Философская автобиография / К. Ясперс // Западная философия. Итоги тысячелетия. – Екатеринбург : Деловая книга; Бишкек : Одиссея, 1997. – С. 15–152.

11. Hume, David. Essays, Moral, Political, and Literary. Part I, Essay VIII, OF PARTIES IN GENERAL.
12. The Ukrainians: Історії успіху. – Львів: Вид-во Старого Лева, 2016. – 272 с.
13. <https://perspekt.org.ua/news/pishov-z-zhittya-vidomij-filosof-direktor-institutu-filosofii-imeni-g.-skovorodi-nanu-miroslav-popovich>

Анотація

У статті пропонується досвід філософської рефлексії феномена героїзму в етичному та екзистенційному вимірах. Спираючись на філософський спадок Мирослава Поповича, доводиться, що героїзм має загальнолюдський вимір, національні особливості генези й виявлення, однак більшою мірою характеризує ціннісно-смыслову основу життєвого світу особи. Героїзм постає як іманентна онтологічна сутність людини, подолання тлінності тіла та утвердження безсмертя духа, як найвища точка екзистенціювання, кульмінаційний момент життя людини, що може бути трагічним і піднесеним одночасно.

Ключові слова: героїзм, особа, екзистенція, свобода, гідність.

Annotation

Tetiana Tsymbal. Heroism in ethical and existential aspects in Myroslav Popovych's philosophy.

The article offers the experience of philosophical reflection of the phenomenon of heroism in the ethical and existential dimensions. Based on the philosophical heritage of Myroslav Popovich, it is proved that heroism has a panhuman dimension, nationwide features of genesis and identification, but to a greater extent it characterizes the value-semantic basis of the person's life world. Heroism appears as an inherent ontological essence of man, overcoming the frailty of the body and asserting the immortality of the spirit, as the highest point of existentialism, the culminating of moment the human life, which can be both tragic and elevated simultaneously.

Key words: heroism, person, existential, freedom, dignity.